

Δημήτριος Ν. Μόσχος
Σχίσμα Ανατολής και Δύσεως
Μύθοι και αλήθειες

Πρώτη έκδοση, Άθήνα 2013

Παραγωγή:
Τυπογραφικό εργαστήριο «Δόμος»

Κύκλος όμιλιών «Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Δύση»
Πρόγραμμα MEGARON PLUS
Συμπαράγωγή: Ε.Μ.Ε.Ι.Σ., Κ.Ι.Κ.Π.Ε., Ὄργανισμός Μεγάλου Μουσικῆς
Ἀθηνῶν

Δημήτριος Ν. Μόσχος

Σχίσμα Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως
Μύθοι καὶ ἀλήθειες

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

Σχίσμα για την αρχαία Ἐκκλησία εἶναι ἡ διακοπή τῆς δρα-
τῆς ἐνότητος μεταξύ τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, μέ ἐμφανές σύμ-
πτωμα τῆ διακοπῆ τῆς μνημόνευσης τοῦ πρώτου τῆς συγκε-
κριμένης τοπικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τις ὑπόλοιπες. Συνέπεια
αὐτοῦ εἶναι νά μὴν ὑπάρχει πλήρης μυστηριακὴ κοινωνία.
Ἄναφερόμενοι στοὺς μύθους πού λέει ὁ τίτλος, πρέπει κατ' ἀρ-
χὴν καὶ πολὺ πρόχειρα νά διαλύσουμε ὀρισμένους.

Ὁ πρῶτος βασίζεται στὴ συχνὰ διαδιδόμενη ἄποψη γιὰ
μιὰ ἐμμενὴ διχαστικὴ γραμμὴ μεταξύ ἑλληνικοῦ καὶ λατινι-
κοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. (πολιτιστικὴ, νοοτροπίας κλπ.)
καθὼς καὶ στὰ μονομερῆ αἰτήματα τῆς Ρώμης γιὰ πρωτεῖο
ἀπὸ τὴν ἀρχή. Αὐτὰ ἔχουν δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ σχίσμα
ὑπῆρχε δυνάμει ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἄποψη πού ὑποβάλλει μέ τὴ
σειρά της τὴν ὑπαρξὴ κάποιας νομοτέλειας – ὅτι δηλαδὴ τὸ
Σχίσμα θὰ γινόταν κάποια στιγμὴ οὕτως ἢ ἄλλως. Ὁ δεύτε-
ρος εἶναι ὅτι τὸ Σχίσμα ἐντοπίζεται σὲ κάποια τελετουργικὰ
περιστατικὰ τοῦ Ἰουλίου 1054. Γιὰ νά ξεκαθαρίσουμε λίγο
τὴν πραγματικότητα θὰ παρουσιάσουμε πρῶτα λίγα ἱστορικὰ
στοιχεῖα.

A. Περίγραμμα τῆς προῖστορίας

Ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε τὸν 1ο
αἰῶνα μέσα σὲ ἓνα ἐνιαῖο ὑπερ-κράτος ὡς ἓνα σύνολο ἐπικοι-
νωνουσῶν μεταξύ τους κοινοτήτων πού τις κρατοῦσε ἐνωμέ-
νες ἡ ἀδιαίρετη ἀποστολικὴ αὐθεντία μεγάλων μορφῶν τῆς κί-
νησης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (μαθητές, συνεργάτες τους κλπ.).

Μέσα στο κράτος αυτό διαμορφώθηκαν σταδιακά μέχρι και την Δ' Οικουμενική Σύνοδο το 451 συνθετότερες δομές (πρώτα ο θεσμός του επισκόπου, κατόπιν η τυποποίηση των συνόδων, το μητροπολιτικό σύστημα, τὰ πέντε Πατριαρχεία – ή λεγόμενη Πενταρχία με σειρά πρεσβείων τιμῆς και πρώτη τὴ Ρώμη)¹. Αὐτὴ ἡ εξέλιξη δὲν ἔγινε χωρὶς συγκρούσεις, ὅπου πολλές φορές ἡ Ρώμη διεκδικοῦσε πρῶτο ρόλο (συνήθως μαζί με τὴν Ἀλεξάνδρεια), ἐνῶ συγκέντρωνε τὰ πυρὰ σὲ περιόδους σύγκρουσης. Ὅμως, σὲ κάθε περίπτωση ἦταν στὰ πλαίσια ἐσωτερικῶν διεκδικήσεων και ἀναδιατάξεων ὑπὸ τὴν ὀμπρέλα ἐνὸς στέρεου συστήματος ἐξουσίας, πού συγκαλοῦσε τίς συνόδους και ἐπικύρωνε τὰ συμφωνηθέντα και δὲν ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὸ τί ὑποστήριζαν οἱ μεμονωμένοι θρόνοι ἢ πρόσωπα. Κατὰ μία εἰρωνεία τῆς ἱστορίας, ἀκριβῶς στὰ χρόνια ἀπαρτίωσης αὐτοῦ τοῦ σύνθετου συστήματος, συνέβησαν μεγάλες θρησκευτικές, πολιτιστικές και πολιτικοδημογραφικές ἐξελίξεις στὴν Εὐρώπη και τὴ Μ. Ἀνατολή. Ἡ Δύση (και ἡ ἴδια ἡ Ἰταλία τὸ 476) κατακτήθηκε ἀπὸ γερμανικά βασιλεία πού ἦταν τυπικά χριστιανικά ἀλλὰ ἀρειανικά – με ἐξαίρεση τὸ κράτος τῶν Φράγκων πού ἔγινε τὸ 499 χριστιανικὸ καθολικὸ (δηλ. ὀρθόδοξο). Σ' ὅλη αὐτὴ τὴν πορεία τῶν νέων μεταρωμαϊκῶν χριστιανικῶν κρατῶν ἡ Ρώμη ἦταν ἀπλὸς θεατῆς και μεταβλήθηκε σ' ἓνα ἀσήμαντο χωριὸ μ' ἔνδοξο παρελθὸν ἀλλὰ κανένα παρόν.

Μὲ τὴν ἀνοδο τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ 527 και τὴ Reconquista πού ἐπιχειρήθηκε, τὰ κράτη αὐτὰ εἴτε ἐξαφανίσθηκαν εἴτε μιμήθηκαν τὸ βυζαντινὸ, ὅπως τὸ βησιγοθικὸ. Ἡ Ρώμη, ὅμως, δὲν ξαναέγινε ποτὲ πρωτεύουσα. Πῆρε, πάντως, ὡς δικαιοδοσία τῆς ἐπίσημα τὸ Ἀνατολικὸ Ἰλλυρικὸ. Σ' ὄλο τὸν 6ο, 7ο και ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰῶνα ἡ βασικὴ ταυτότητα τῆς Ρώμης εἶναι αὐτὴ τοῦ «πράκτορα» τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς χριστιανικῆς παι-

δείας στην άχανή Δυτική Εύρώπη (ως μέρος τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας) και τής αυθεντίας τοῦ ἀποστόλου Πέτρου. Παράδειγμα εἶναι ὁ πάπας Βιταλιανός (657-672), ἐνῶ δεκατρεῖς πάπες ἀπὸ τὸ 678 ἕως τὸ 752 εἶναι Ἕλληνες, Σικελοὶ ἢ Σύροι ἐλληνικῆς παιδείας². Εἶναι ἓνα προκεχωρημένο ἑλληνορωμαϊκὸ φυλάκιο στὴ Δύση. Δὲν ἔχει πραγματικὴ κανονικὴ δικαιοδοσία μὲ πρακτικὲς συνέπειες, ἀφ' ἑνὸς λόγῳ δυσκολιῶν, ἀφ' ἑτέρου καὶ λόγῳ τῆς φεουδαρχίας, ποὺ ἀνατινάζει τὶς ἐκκλησιαστικὲς δομὲς καθὼς ἢ χορήγηση προσωπικὰ γῆς (beneficium/φέουδο) ἀπὸ τὸν ἀνώτερο στὸν κατώτερο συμπεριλάμβανε ἐξουσία (φορολόγηση, δικαστικὴ ἐξουσία) σ' ὅσους ὑπῆρχαν σ' αὐτὴ, ἐπομένως καὶ ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς (ἐνορίες, μοναστήρια, κατώτερες ἐπισκοπές).

Στὸ μεταξὺ οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες φαίνονται νὰ ἀγνοοῦν τὰ προβλήματα τῆς παπικῆς ἑδρας ποὺ ἀπειλεῖται στρατιωτικοπολιτικὰ ἀπὸ τὸ κράτος τῶν Λογγοβάρδων στὴ Β. Ἰταλία καὶ τὰ δουκάτα τοῦ Μπενεβέντο καὶ τῆς Κάπουα στὰ νότια τῆς. Τὸ 733 ὁ Λέων Γ', ἐν μέρει γιὰ νὰ τιμωρήσει τὸν πάπα ποὺ δὲν συναινοῦσε στὸ εἰκονομαχικὸ του διάταγμα, ἀφαίρεσε αὐτὲς τὶς περιοχὲς ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία τῆς Ρώμης, κι ἔτσι τώρα αὐτὴ δὲν θὰ εἶχε καμία ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία στὴ βασιλεία τῶν Ρωμαίων. Εἶναι ἀκριβῶς τότε (754) ποὺ ὁ πάπας Στέφανος ἔκανε τὴν ἱστορικὴ στροφή τοῦ παπικοῦ θρόνου σὲ μία συμμαχία μὲ τὸν βασιλιὰ Πιππίνου τῆς νέας ἡγεμονίας τοῦ μόνου πραγματικοῦ χριστιανικοῦ βασιλείου στὴν ἠπειρωτικὴ Εὐρώπη (τὸ βησιγοθικὸ εἶχε ἐξαφανισθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἄραβες), ποὺ θὰ ἐγγυόταν μιὰ πολιτικὴ αὐτονομία καὶ προστασία ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους, δηλαδὴ τὸ καρολίγγειο φραγκικὸ κράτος. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα τίποτε δὲν θὰ εἶναι ὅπως πρὶν.

Ἡ ἀναβίωση τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς κληρονομιάς στὴ Δύση σ' ἓνα κράτος θέτει τελείως νέα δεδομένα, καθὼς προσπαθεῖ νὰ δείξει μιὰ ἐφάμιλλη μὲ τὴ βυζαντινὴ θεολογικὴ ἀναζήτηση (μὲ φτωχὸ ἀποτέλεσμα) καὶ νὰ βρεῖ μιὰ καινούρια σχέση ἰσορροπίας μὲ τὸν παπικὸ θρόνο. Ἡ φραγκογερμανικὴ θεολογία φαίνεται στὴ διάδοση τοῦ filioque κατὰ τὸν 9ο αἰ. καὶ στὴν καταδίκη τῶν ἀποφάσεων τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου γιὰ τὴν τιμὴ τῶν εἰκόνων ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Φραγκφούρτης τὸ 794. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ παπικὸς θρόνος εἶχε ἀγωνιστεῖ γιὰ τὴν τιμὴ τῶν εἰκόνων καὶ εἶχε τιμωρηθεῖ γι' αὐτό, ἔδειχνε τὶς μελλοντικὲς δυσκολίες. Κάθε προσπάθεια τοῦ πάπα ἢ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ποὺ προσέφευγαν στὸν πάπα γιὰ νὰ αὐτονομηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀπειλητικὴ πολιτικὴ ἀρχὴ ἢ τὴ διαφθορὰ τῶν φεουδαρχῶν, ὀδηγοῦσε σὲ διακηρυκτικὸ μαξιμαλισμὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Καὶ αὐτὸ εἶχε ἄμεση ἀρνητικὴ συνέπεια στὴν Ἀνατολή. Αὐτὸ εἶναι τὸ ὑπόβαθρο γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴ συνέχεια.

B. Φάσεις τοῦ Σχίσματος

Τὰ ἐπόμενα γεγονότα ἀνάμεσα στὸν 9ο καὶ τὸν 12ο αἰ. εἶναι λίγο-πολὺ γνωστὰ καὶ ἐδῶ ἀπλῶς θὰ τὰ ὑπενθυμίσω κάνοντας μιὰ μικρὴ προσπάθεια ἐρμηνείας.

1. Σχίσμα ἐπὶ Φωτίου

Ὅταν τὸ 858 καθαιρέθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ αὐστηρὸς πατριάρχης Ἰγνάτιος καὶ τοποθετήθηκε («ἀθρόον») ὁ Φώτιος, ὁ Πάπας Νικόλαος Α' ἀπαίτησε νὰ συγκροτηθεῖ σύνοδος μὲ παπικοὺς ἐκπροσώπους ἢ ὅποια νὰ κρίνει τὴν καθάρση τοῦ Ἰγνατίου (γιατὶ ἡ Ρώμη ἔπρεπε νὰ ἔχει τὸν τελικὸ λόγο σ' ἓνα

τέτοιον θέμα). Αὐτὴ συνῆλθε τὸ 861 στὴν Κωνσταντινούπολη (Πρωτοδευτέρα) καὶ τελικὰ δικαίωσε τὸν Φώτιο. Ὁ πάπας προσπάθησε νὰ ξαναεπέμβει τὸ 863 ἀπορρίπτοντας τὴν Πρωτοδευτέρα καὶ τιμωρώντας τοὺς ἴδιους τοὺς ἐκπροσώπους ποὺ συμμετεῖχαν. Ἀνταλλάχθηκαν ὀξύτερες ἐπιστολές καὶ οἱ παπικοὶ προσπάθησαν νὰ εἰσαγάγουν τὰ δικά τους ἔθιμα στὴ Βουλγαρία, ποὺ δεχόταν ἀκριβῶς τότε τοὺς βυζαντινοὺς ἱεραποστόλους. Ὁ Φώτιος ἔστειλε τελικὰ τὸ 867 τὴν περίφημη Ἐγκύκλιο Ἐπιστολὴ του ποὺ καταδίκαιζε τοὺς Πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς τὶς ρωμαϊκὲς καινοτομίες στὴν πίστη (filioque) καὶ τὰ λατινικὰ ἔθιμα στὴ λατρεία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ. Ταυτόχρονα σύνοδος στὴν Κωνσταντινούπολη καταδίκαιζε τὴ Ρώμη (Ἰούλιος ἢ Αὐγούστος 867· Πρακτικὰ δὲν σώθηκαν) γιὰ τὰ θέματα αὐτά.

Ὅταν ὁ Βασίλειος δολοφόνησε τὸν Μιχαὴλ Γ' καὶ ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὡς Βασίλειος Α', ἐπανάφερε τὸν Ἰγνάτιο καὶ ἀπομάκρυνε τὸν Φώτιο. Αὐτὸ ἐπικυρώθηκε σὲ (παπόφιλη) σύνοδο τοῦ 869 πάλι στὴν Ἁγία Σοφία, ὅπου οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἦρθαν ὡς κριτὲς γιὰ νὰ ἀπαιτήσουν συμμόρφωση σὲ ἀποφάσεις ποὺ εἶχαν ἤδη λάβει σὲ σύνοδο στὴ Ρώμη. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι καὶ στὴ Σύνοδο αὐτὴ (ποὺ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς ὡς Η' Οἰκουμενικὴ), καὶ ποὺ ὑπέγραψαν τελικὰ μόνο 103 ἐπίσκοποι, ἡ ἀλαζονικὰ προβαλλόμενη παπικὴ αὐθεντία ἔγινε δεκτὴ μόνο ἐνταγμένη στὸ πλαίσιο τῆς Πενταρχίας. Μὲ τὸν θάνατο τοῦ Ἰγνατίου τὸ 877, ὁ Φώτιος ἀποκαταστάθηκε καὶ αὐτὸ ἐπικυρώθηκε σὲ σύνοδο στὴν Ἁγία Σοφία τὸ 879-880, ὅπου συμμετεῖχαν ἐκπρόσωποι καὶ τῶν πέντε Πατριαρχείων, καὶ προέβησαν σὲ βαρυσήμαντη ἐπαναβεβαίωση τῆς ἀρχῆς τῆς Πενταρχίας ἀποκρούοντας τὶς παπικὲς διεκδικήσεις. Ἐπίσης, ἀναγνωρίσθηκε ἡ Σύνοδος τῆς Νικαίας τοῦ

787 ως Οικουμενική. Στο τέλος αναγνώσθηκε και επανεπι-
κυρώθηκε από όλους το Σύμβολο Νικαίας-Κωνσταντινουπό-
λεως. Η Σύνοδος αυτή θεωρήθηκε ότι έκλεισε οριστικά το λε-
γόμενο «Φώτειο Σχίσμα», και οι παλαιότερες απόψεις ότι από
τότε έχουμε Σχίσμα καταρρίφθηκαν με μια ένδελεχτή δουλειά
του ρωμαιοκαθολικού ιστορικού Fr. Dvornik, που κατέδειξε ότι
δεν υπήρξε συνέχεια στο συγκεκριμένο ζήτημα³.

2. Σχίσμα δύο Σεργίων

Ένω ο υπόλοιπος 9ος αιώνας και ο 10ος δεν εμφανίζονται με
κάποια σύγκρουση, ενώ υπάρχουν και δείγματα ενεργού συμ-
μετοχής στο σύστημα της Πενταρχίας, όπως έγινε με τη Σύ-
νοδο του 920 που εξέδωσε τον λεγόμενο «Τόμο Ένώσεως» για
νά λύσει το πρόβλημα της τετραγαμίας του Λέοντος Σ'. Ήδη,
όμως, ένα μοναστήρι στη Βουργουνδία που ιδρύθηκε το 910
εισηγάγε μία ολόκληρη τάση αναμόρφωσης των ήθων στην
Έκκλησία που έδινε έμφαση και στην υπερτοπική, απόλυτη
έξουσία του πάπα. Ήταν η λεγόμενη κίνηση του Κλουνακού.
Μαρτυρίες για κάποια μορφή Σχίσματος έχουμε το 1009,
όποτε απορρίφθηκε η μνημόνευση του πάπα Σεργίου Δ' από τον
Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, επίσης Σέργιο Β' (999-
1019), και έχουμε το λεγόμενο Σχίσμα των Δύο Σεργίων που
διήρκεσε για άπροσδιόριστο, αλλά πάντως μικρό χρονικό διά-
στημα.

3. Σχίσμα 1054

Μετά την έγκατάσταση Νορμανδών στη βυζαντινή Ίταλία και
την έπιθετική τους στάση έναντιόν όλων, ο δυναμικός πάπας
Λέων Θ' μέσα από μία σειρά διπλωματικών κινήσεων προ-
σπαθούσε να συμμαχήσει με τον βυζαντινό αυτοκράτορα και

ταυτόχρονα να φέρει στη δικαιοδοσία του τις πατριαρχικές περιοχές της Ἀπουλίας (Λογκιβαρδίας). Καθώς, όμως, στις τελευταίες μέρες του καταβεβλημένος από την ἀρρώστια ἔστειλε μιὰ τριμελή ἀντιπροσωπεία με ἐπικεφαλῆς τὸν Οὐμβέρτο, ἀρχιεπίσκοπο τῆς Σίλβα Κάντιντα Σικελίας, παθιασμένο ὁπαδὸ τοῦ Κλουνύ, αὐτὴ ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀμέσως συγκρούστηκε με τὸν ἄκαμπτο καὶ φίλαρχο Πατριάρχη Μιχαὴλ Κηρουλάριο. Μετὰ ἀπὸ κατηγορίες ἀσύστατες καὶ ἐμπαθεῖς, κατέθεσαν τελικὰ στὸν ἑσπερινὸ τῆς 16ης Ἰουλίου τοῦ 1054 ἔγγραφο ἀφορισμοῦ κατὰ τοῦ Πατριάρχη καὶ ὀρισμένων μελῶν τῆς συνοδείας του, ἐνῶ ὁ πάπας Λέων εἶχε ἀπὸ διμήνου πεθάνει⁴. Ὑποτίθεται ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ κρίσιμο καὶ τελικὸ σημεῖο τοῦ Σχίσματος.

Λέω ὑποτίθεται, διότι ἀφ' ἐνὸς τὸ περιστατικὸ αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται σὲ βυζαντινὲς πηγές (με ἐξάιρεση κάποια μνεῖα τοῦ Μιχαὴλ Ψέλλου στὸν ἐπικήδειο τοῦ Κηρουλαρίου), καὶ δεύτερον οἱ ἐπαφές μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης σὲ ἐπίπεδο βάσης δὲν σταμάτησαν καθόλου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ προσκυνηματικὰ ταξίδια καὶ τὶς διαρκεῖς ἀπόπειρες δυτικῶν νὰ μεταφέρουν στὴ Δύση ἱερὰ λείψανα, ὀλόκληρα ἢ καὶ κομμάτια τους⁵. Ἐπίσης, οἱ ἐπαφές μεταξὺ παπισμοῦ καὶ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα κατὰ κύριο λόγο δὲν διακόπηκαν, παρὰ τὴν ἐπιθετικὴ συμπεριφορὰ τοῦ γενικὰ πληθωρικοῦ Γρηγορίου Ζ' (ποὺ συγκρούστηκε με τὸν Γερμανὸ αὐτοκράτορα στὴν περίφημη ἔριδα περὶ περιβολῆς), διότι ἀργότερα με τὴν ἀνάρρηση τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Α' τὸ 1081 ὁ νέος πάπας Οὐρβανὸς Β' ἐγκαινίασε μιὰ περίοδο ἐγκάρδιας σχέσης, ποὺ κατέληξε στὴ συνδρομὴ γιὰ βοήθεια στὸν Ἀλέξιο, ὥστε νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς Σελτζούκους. Ἐστειλε μάλιστα τὸ 1089 γράμμα στὸν αὐτοκράτορα γιὰ νὰ τὸν ρωτήσῃ γιατί δὲν μνημονεύεται στὴν

Κωνσταντινούπολη. Ὁ αὐτοκράτορας ρώτησε μὲ τὴ σειρά του τὴν πατριαρχικὴ γραμματεία κι αὐτὴ τοῦ ἀπάντησε πὼς δὲν ὑπάρχει κάποια καταδίκη τοῦ πάπα, ἀλλὰ ἐκκρεμεῖ ἡ ἀποστολὴ κοινωνικοῦ γράμματος. Ἐάν, ἔλεγε ἡ Πατριαρχικὴ Σύνοδος, ἓνα τέτοιο γράμμα ἐρχόταν, ὁ πάπας θὰ μνημονευόταν κανονικά, καὶ ὅ,τι προβλήματα εἶχαν θὰ τὰ ἐπέλυαν ἀργότερα σὲ σύνοδο⁶. Αὐτὸ τὸ γράμμα τελικὰ δὲν ἦρθε ποτέ, ἀλλὰ ὁ πάπας συνέχισε νὰ καλεῖ τοὺς δυτικούς εὐγενεῖς γιὰ βοήθεια στὴν Ἀνατολή. Ἡ προτροπὴ, ὅμως, γιὰ βοήθεια πῆρε ἀνεξέλεγκτες διαστάσεις πού τελικὰ ἔφεραν τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα.

Προτοῦ πᾶμε στὶς Σταυροφορίες, θὰ δώσουμε κι ἓνα ἀκόμα στοιχεῖο γιὰ τὸ 1054. Ἀκολούθησε ἀλληλογραφία τοῦ Πατριάρχου Κηρουλαρίου μὲ τὸν Πέτρο Ἀντιοχείας, ὅπου ὁ Κηρουλάριος παρέθετε τὶς λατινικὲς πλάνες ἀλλὰ καὶ ἐξέφραζε τὶς ἀμφιβολίες του ἂν ἡ παπικὴ ἀντιπροσωπεῖα ἦταν ἐγκυρὴ καὶ τὰ γράμματα γνήσια. Ὁ Πέτρος ἀπάντησε γιὰ ὅλα τὰ θέματα λέγοντας ὅτι τὰ βασικά εἶναι τὸ filioque καὶ ἡ ἀπαγόρευση τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν. Γιὰ τὰ ἄλλα πρέπει νὰ δείξει κανεὶς κατανόηση.

4. Α' Σταυροφορία: ἐγκατάσταση Λατίνων σὲ Ἀντιόχεια καὶ Ἱερουσόλυμα

Μετὰ τὸ 1095 ἡ Α' Σταυροφορία, πού ἔφερε μιὰ νέα πραγματικότητα, ἔκανε γιὰ πρώτη φορὰ αἰσθητὲς τὶς συνέπειες τοῦ σχίσματος. Οἱ δυτικοὶ πολέμαρχοι, καὶ κυρίως οἱ Νορμανδοὶ ἀνάμεσά τους, ὅταν ἔνωσαν ἐγκαταλελειμμένοι ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ βοήθεια μετὰ τὴν Ἀλεξανδρέττα, κατέλαβαν τὴν Ἀντιόχεια γιὰ λογαριασμό τους. Ἐκεῖ ἐπέβαλαν Πατριάρχη καὶ κλῆρο δικό τους. Τὸ ἴδιο ἀκολούθησε καὶ στὴν Ἱερουσαλήμ τὸ 1099. Ὑπάρχει ἓνα ἀποκαλυπτικὸ γράμμα πού γράφεται ἀπὸ

τοὺς ἀρχηγοὺς λίγο μετὰ ἀφ' ὅτου ὁ πνευματικὸς καθοδηγη-
τῆς, ὁ μετριοπαθὴς παπικὸς ἐκπρόσωπος Ἀντεμάρ τοῦ Πουί,
πέθανε. Ἀνεξέλεγκτοι πλέον καὶ ἔχοντας καταλάβει τὴν Ἀν-
τιόχεια λένε στὸν πάπα:

Τί λοιπὸν μοιάζει νὰ εἶναι πιὸ σπουδαῖο σὲ ὅλη τὴν οἰκουμένη ἀπὸ
τὸ νὰ ἔρθεις ἐσὺ, ποὺ εἶσαι ὁ πατέρας καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς χριστια-
νικῆς θρησκείας, στὴν ἀρχικὴ καὶ πρώτη πόλη ὅπου χρησιμο-
ποιήθηκε τὸ ὄνομα χριστιανὸς καὶ νὰ φέρεις εἰς πέρας γιὰ λογα-
ριασμὸ σου τὸν πόλεμο ποὺ εἶναι δικός σου; Γιατί ἔχουμε νικήσει
τοὺς Τούρκους καὶ τὰ ἔθνη, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε πῶς νὰ κατα-
βάλουμε τοὺς αἰρετικούς, τοὺς Γραικοὺς καὶ τοὺς Ἀρμενίους,
καθὼς καὶ τοὺς Σύρους Ἰακωβίτες. Σὲ ἰκετεύουμε λοιπὸν δια-
καῶς, ἀγαπητέ μας πατέρα, νὰ ἔρθεις ἐσὺ, ποὺ εἶσαι ὁ βικάριος
τοῦ ἁγίου Πέτρου, στὸ θρόνο του καὶ νὰ δεῖς ἐμᾶς τοὺς ὑπάκουους
γιούς σου νὰ πράττουμε παντοῦ τὸ ἀγαθό. Καὶ ἔτσι θὰ μπορέσεις,
μὲ τὴν ἐξουσία σου καὶ τὴ δύναμή μας, νὰ ξεριζώσεις καὶ νὰ κα-
ταστρέψεις ὅλες τὶς αἰρέσεις, ὅποιας λογῆς κι ἂν εἶναι⁷.

Ὅταν ὁ Νορμανδὸς Βοημοῦνδος τοῦ Ταρέντο (Τάραντα),
κατάφερε νὰ πείσει τὸν πάπα Πασχάλη Β' (1099-1118) ὅτι γιὰ
τὴν ἀποτυχία τῶν σταυροφορικῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων
στὴν περιοχὴ τοῦ Λιβάνου ἑφταιγε ἡ perfidea Graecorum (ἀπι-
στία τῶν Ἑλλήνων), τὸ στερεότυπο ἔκτοτε διαδόθηκε σ' ὅλη
τὴν Εὐρώπη καὶ συνέβαλε καὶ στὴν ἐκτροπὴ τῆς Δ' Σταυρο-
φορίας στὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ποὺ βέβαια
προκλήθηκε ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ διεκδικητὴ τοῦ θρόνου Ἀλέξιο
Ἄγγελο) τὸ 1204. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀπίστευτες βιαιότητες καὶ
βανδαλισμοὺς ἐπιβλήθηκε καὶ ἡ ἐγκατάσταση Λατίνου Πα-
τριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως καὶ στὴ Μέση Ἀνατολή.
Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ τελειωτικὸ χτύπημα σὲ μιὰ διαδικασία ποὺ εἶχε
ἀρχίσει τὸν 9ο αἰώνα.

Γ. Λίγα λόγια για τη συνέχεια

Όπως καταλάβαμε, τὸ βασικὸ πρόβλημα εἶναι ἡ διαφορετικὴ ἐκκλησιολογία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Μαζὶ μ' αὐτό, ἡ συζήτηση γιὰ τὸ filioque, ὄχι τόσο πολὺ ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ θέματος, ὅσο ἐπὶ τῆς διαδικασίας, δηλαδή γιὰ τὸ ποιὸς ἔχει τὴν αὐθεντία νὰ τὸ προσθέσει στὸ σύμβολο τῆς πίστεως. Κοντὰ σ' αὐτὰ ἔχουμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μακροὺς καταλόγους μὲ λειτουργικὲς ἰδιαιτερότητες καὶ ἀργότερα διδασκαλίες ποὺ ἡ λατινικὴ θεολογία ἀνέπτυξε μόνη της στὸ θρησκευτικὸ τοπίο ποὺ συναντοῦσε (Καθαρτήριο). Ἄργα ἡ γρήγορα ὄλοι καταλαβαίνουν ὅτι αὐτοὶ οἱ κατάλογοι εἶναι πολὺ ὑποδεέστεροι γιὰ νὰ ἀποτελοῦν αἰτίες σχίσματος. Τὸ βασικὸ εἶναι ἡ διαδικασία ἐπίλυσης τῶν διαφορῶν. Κι ἐδῶ εἶναι ποὺ παρουσιάσθηκε τὸ πρόβλημα: στὴ Δύση ἡ ἔνωση εἶναι μιὰ διαδικασία «ἐπανυπαγωγῆς» τῶν «Ἑλλήνων» στὴ δικαιοδοσία τῆς Ρώμης (reductio Graecorum). Ἄρα ἡ συζήτηση μετατρέπεται σὲ διαπραγμάτευση γιὰ τὸ τί εἶδους αὐτονομίες θὰ διατηρήσουν. Οἱ Ὁρθόδοξοι ζητοῦν μιὰ γνήσια πενταρχικὴ συνοδικὴ διαδικασία, ποὺ ὅμως αὐτὸς ποὺ τὴν κινεῖ εἶναι ὁ αὐτοκράτορας, ὅπως στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία. Αὐτό, ὅμως, εἶναι προβληματικὸ, γιατί ἐκ προοιμίου ἄφηνε τὴν πρωτοβουλία στοὺς αὐτοκράτορες ποὺ ἐπεδίωκαν ὄλοι ἀνεξαιρέτως νὰ ἐπιτύχουν πολιτικοὺς σκοποὺς μὲ τὴν Ἐνωση. Κι ὅταν αὐτοὶ ἐξέλειπαν, δὲν ὑπῆρξε καὶ ἡ δυνατότητα ὀργανωμένης συζήτησης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ Ρώμη, κάθε φορὰ ποὺ ἀντιμετώπιζε προκλήσεις (Γερμανοὶ αὐτοκράτορες, συνοδικὴ κίνηση τὸν 15ο αἰῶνα, Μεταρρύθμιση, ἐκκοσμίκευση καὶ Διαφωτισμός), σκλήραινε τὴ στάση της στὸ ἐσωτερικὸ της καὶ γιὰ νὰ γίνεῖ πειστικὴ ἢ νὰ ἰσοφαρίσει τὴν ἀπώλεια στὸ ποίμνιό της ἐπεκτεινόταν στὴν Ἀνατολή.

Τὰ παραπάνω ἔδειξαν ὅτι τὸ Σχίσμα εἶναι μιὰ πολὺ σύνθετη ὑπόθεση μὲ παγιωμένα στερεότυπα καὶ μύθους, ἀλλὰ καὶ δυνατότητες γιὰ ἐπανεύρεση τοῦ χαμένου νήματος τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας τῆς πρώτης χιλιετίας, ἐὰν τελικὰ ὁ παραμερισμὸς τῶν μύθων συνοδευτεῖ ἀπὸ συστηματικὴ κριτικὴ δουλειὰ καὶ πραγματικὰ διακατὴ πόθο γιὰ ἐνότητα (ποῦ ὅμως δυστυχῶς σὲ πολλὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις καὶ ἱστορικὰς περιοχὰς εἶναι ἀκόμη ζητούμενος).

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Σπήβεν Ράνσιμαν, *Δύση καὶ Ἀνατολὴ σὲ Σχίσμα* (μετάφρ. Χ. Μακρόπουλος), Ἀθήνα 2008 (α' ἔκδοσις 1955).
- Βλ. Ἴω. Φειδᾶ, *Θεολογικὸς διάλογος Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1054-1453)*, Ἀθήνα 1977.
- Ἀριστείδης Παπαδάκης / John Meyendorff, *Ἡ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ ἀνοδος τοῦ παπισμοῦ. Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ 1071 ὠς τὸ 1453* (μετάφρ. Στ. Εὐθυμιάδης), Ἀθήνα 2003 (α' ἔκδ. 1994).
- Henry Chadwick, *East and West. The making of a Rift in the Church from the Apostolic Times until the Council of Florence*, Oxford 2003.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναλυτικότερα ή εξέλιξη αυτή μπορεί να σκιαγραφηθεί ως εξής: μερικές κοινότητες και προσωπικότητες έπαιζαν σημαντικότερο ρόλο απ' ό,τι άλλες. Η Ρώμη ήταν μια από αυτές για πολλούς λόγους. Από τις πρώτες δεκαετίες του 2ου αιώνα η οργάνωση σηματοδεύθηκε από την παγίωση του θεσμού του επίσκοπου με το πρεσβύτερο γύρω του και τους διακόνους. Πολύ γρήγορα οι επίσκοποι οργάνωσαν μορφές επικοινωνίας μεταξύ τους (συνοδοιοποιίας) που απέτελεσαν τον θεσμό της συνόδου, οι οποίες συγκαλούνταν με πρωτοβουλία του επίσκοπου της σημαντικότερης πόλεως – σημαντικότερης πολιτικά και από πλευράς αποστολικής αυθεντίας, π.χ. Ρώμη, Κόρινθος, Αντιόχεια, Θεσσαλονίκη, Σμύρνη, πολύ σύντομα 'Αλεξάνδρεια κλπ. Τις πρώτες δεκαετίες του 4ου αιώνα συμβαίνουν τρία σημαντικά γεγονότα μαζί. Έμφανίζεται ο πρώτος Ρωμαίος αυτοκράτορας που κάνει τη Χριστιανική εκκλησία μέρος του κυρίαρχου δημόσιου λόγου (νομοθετικά, ρητορικά κλπ.), ο ίδιος ιδρύει μια νέα πρωτεύουσα στη θέση του αρχαίου Βυζαντίου, και τρίτον συγκαλεί μια υπερ-σύνοδο από όλο το ρωμαϊκό κράτος, που κατανοούσε τον εαυτό του ως το σύνολο του πολιτισμένου κόσμου. Τα θέματα ξεπερνούσαν τις τοπικές δυνατότητες (ή μεγαλύτερη μοναρχιανική θεολογική άποψη της εποχής – ό αρειανισμός) και αυτό φάνηκε και στη συνέχεια όταν έπρεπε να δημιουργηθεί ένα πιο σύνθετο οργανωτικό σύστημα (επαρχιακές σύνοδοι – δηλαδή τοπικές σύνοδοι μιās διοικητικής μονάδας υπό τον τοπικό μητροπολίτη) και κατόπιν υπερμητροπολιτικές μονάδες, των οποίων ή κορυφή-πόλη έγγυόταν για τη λειτουργία της συνόδου (χειροτονίες, εκδίκαση ζητημάτων, κ.ά.). Αυτά ήταν τα λεγόμενα Πατριαρχεία, που από την Β' Οικουμενική Σύνοδο το 381 μέχρι την Δ' το 451 απέκτησαν συγκεκριμένη διοικητική δικαιοδοσία, σειρά πρεσβείων τιμής μεταξύ τους, και ένεταξαν ανάμεσά τους την Κωνσταντινούπολη ως Νέα Ρώμη (συνέχεια της παλαιάς) και τελευταία τα Ίεροσόλυμα. Βλέπε Βλ. Ίω. Φειδά, *Ο θεσμός της Πενταρχίας των Πατριαρχών*, τ. Α'-Β', 'Αθήναι 1969.

2. Για το θέμα αυτό βλ. Α. J. Ekonomou, *Byzantine Rome and the Greek Popes*, Lanham 2009.

3. Francis Dvornik, *The Photian schism: history and legends*, London 1970 (άγγλ. μετάφρ. της γαλλικής α' έκδοσης του 1950).

4. Το κείμενο του αναθέματος στα λατινικά βρίσκεται στο Migne Pa-

trologia Latina, τ. 143, στ. 1002-1004. Ἑλληνικὴ μετάφραση αὐτοῦ καὶ τὸ κείμενο τοῦ ἀναθέματος τῶν Ὀρθοδόξων στὸ Migne Patrologia Graeca, τ. 120, στ. 736-748.

5. Εἰδήσεις γι' αὐτὰ στὴν παλαιὰ ἀλλὰ πολὺ χρήσιμη ἐργασία τοῦ B. Leib, *Rome, Kiev et Byzance à la fin du XIe siècle*, Paris 1924.

6. Τὶς σχετικὲς πηγὲς ἐξέδωσε ὁ W. Holtzmann, «Die Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I und Papst Urban II im Jahre 1089», *Byzantinische Zeitschrift* 28 (1928), 38-67.

7. Κείμενο ἀπὸ Ἀριστείδης Παπαδάκης / John Meyendorff, *Ἡ Χριστιανικὴ Ἀνατολή* (βλ. βιβλιογραφία), σ. 146.

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ
Λεωφ. Ἀμαλίας 4, 105 57 Ἀθήνα
e-mail: aliakou@kikpe.gr